

dr hab. Józef Kość prof. UMCS
Zakład Historii Języka Polskiego i Dialektologii
Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
w Lublinie

Recenzja

dorobku naukowego dr Marii Trawińskiej

w postępowaniu o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego

Dr Maria Trawińska jest doktorem nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, zatrudnionym na stanowisku adiunkta w Zakładzie Językoznawstwa Instytutu Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. Doktorat uzyskała w Instytucie Filologii Polskiej na Uniwersytecie imienia Adama Mickiewicza w Poznaniu w 2004 roku.

Do postępowania habilitacyjnego dr Maria Trawińska przystępuje na podstawie osiągnięcia naukowego, na które składa się publikacja książkowa i dziewięć artykułów.

Problematyka badawcza podejmowana przez Habilitantkę w publikacjach stanowiących osiągnięcie naukowe sytuuje się w następujących kręgach tematycznych językoznawstwa historycznego: **grafia tekstów staropolskich, fonetyka polszczyzny średniowiecznej, nazwy własne w najdawniejszych zabytkach języka polskiego, dialektologia historyczna i metodologia badań historycznojęzykowych**, a w szczególności badań grafii rękopisów staropolskich. Wymienione zagadnienia badawcze nie tworzą w publikacjach habilitacyjnych Autorki odseparowanych jednostek tematycznych, lecz pozostają we wzajemnej zależności przez co uzyskują wielowymiarowy status argumentacyjny.

Centralne miejsce w wykazie publikacji stanowiących osiągnięcie naukowe zajmuje książka pt. ***Rękopis najstarszej poznańskiej księgi ziemskiej (1386-1400). Wokół analizy filologicznej***, licząca 155 stron, przygotowana w Instytucie Slawistyki PAN, a wydana przez Wydawnictwo Rys w 2014 roku. Książka ta składa się, poza wprowadzeniem, zakończeniem i zestawieniem bibliograficznym, z pięciu rozdziałów zatytułowanych następująco: *Rękopis poznańskiej księgi ziemskiej, Pismo gotyckie, Grafia poznańskiej księgi ziemskiej, Dwujęzyczność poznańskiej księgi ziemskiej i Nazwy własne w poznańskiej księdze ziemskiej*.

Przedmiotem badań wspomnianej książki jest najstarsza poznańska księga ziemska, która była już wydawana i opracowywana przez specjalistów reprezentujących różne

dyscypliny naukowe, takie jak: językoznawstwo, historia, dyplomatyka, paleografia czy prawoznawstwo. Dla historii języka polskiego największą wartość ma edycja polskich rot sądowych z tejże księgi wraz z uporządkowaniem rąk pisarskich przygotowana przez Henryka Kowalewicza i Władysława Kuraszkiewicza. Wymienione opracowania edytorskie i studia analityczne wymagają -zdaniem Habilitantki- nie tylko weryfikacji, ale zarazem otwierają perspektywy badawcze najstarszej poznańskiej księgi ziemskiej.

Wyrażony pogląd jest w pełni uzasadniony dotychczasowym stanem badań nad tą księgą i wynika zarazem z nowej koncepcji badawczej w językoznawstwie polonistycznym, przedstawionej przez Autorkę opracowania.

Dr Maria Trawińska studiując polską i obcojęzyczną, przede wszystkim włoską, literaturę naukową, której przedmiotem są dawne teksty rękopiśmienne, uznaje, że manuskrypt poznańskiej księgi ziemskiej winien być odczytywany „jako nośnik tekstu oraz świadectwo historyczne, a także jako obiekt materialny i kulturowy”. Takie usytuowanie manuskryptu wymaga interdyscyplinarnego ujęcia badawczego, uwzględniającego takie aspekty, jak: bibliologiczny, paleograficzny, historyczny i filologiczny. Scalenie wyprofilowanych wyników analiz ma dać całościowy obraz rękopisu średniowiecznego. Zarysowana we wprowadzeniu do analiz materiałowych koncepcja badawcza jest wartościowa i atrakcyjna poznawczo, bo wychodzi poza wyłącznie strukturalistyczny i sformalizowany model opisu tekstu staropolskiego. Atutem takiego postępowania badawczego jest także to, że wpisuje się ono w aktualne paradygmaty naukowe współczesnej humanistyki, które preferują ujęcia integrujące wiedzę z różnych dyscyplin naukowych. Z drugiej strony warto jednakże pamiętać, że historycy języka polskiego nie rezygnowali z sytuowania tekstów staropolskich na tle tzw. zewnętrznej historii języka, przypisując jej sprawczą rolę w kształtowaniu strony graficznej tekstu i samego języka. Ta konstatacja przywołuje nie tylko dwudziestowieczne prace historycznojęzyczne, ale również najnowsze, pominięte jednakże przez Autorkę.

Niezaprzeczalnym osiągnięciem koncepcyjnym Habilitantki jest zbudowanie spójnego modelu analizy, który przyniesie w postępowaniu analitycznym wymierne rezultaty naukowe.

Oczywistym atutem metody badawczej przedstawionej przez Habilitantkę jest także to, że wpisy polskie w tekście księgi nie są analizowane w izolacji od przeważających w rękopisie wpisów łacińskojęzycznych. Taka integralna formuła analizy grafii kodującej

obydwa języki zasługuje na pełne uznanie i poświadcza zarazem kompetencję filologiczną Autorki książki.

Analiza materiałowa stanowi zasadniczą część recenzowanej publikacji i jest w pełni zgodna z deklaracjami metodologicznymi wyrażonymi we wprowadzającej części opracowania, a jej celem jest wszechstronne przedstawienie zabytku językowego, jakim jest średniowieczny rękopis poznańskiej księgi ziemskiej.

Rozdział zatytułowany *Rękopis poznańskiej księgi ziemskiej* rozpoczęła dr Maria Trawińska przeglądem dotychczasowych ustaleń dotyczących staropolskich ksiąg ziemskich, zwłaszcza tych, które odnoszą się generowania dokumentów urzędowych w kancelariach sądowych średniowiecznych powiatów. Jest to właściwe wprowadzenie do szczegółowej analizy kodykologicznej poznańskiej księgi ziemskiej z XIV wieku. Analiza ta, prowadzona w odniesieniu do istniejących edycji tejże księgi Józefa Lekszyckiego, Henryka Kowalewicz i Władysława Kuraszewicza przyniosła nowe i istotne obserwacje o tej księdze jako dokumencie funkcjonowania instytucji sądowej. Przede wszystkim pozwoliła ustalić sumaryczną liczbę kart księgi, zróżnicowaną liczebność kart w nieregularnych składkach, aktualny stan zachowania kart i całych składek, datację krańcową i wewnętrzną w składkach odtworzoną z poszczególnych stron zabytku, a także relacje między rękami pisarskimi a chronologią wpisów.

Rozważania Autorki o grafii poznańskiej księgi miejskiej zostały poprzedzone najistotniejszymi ustaleniami dotyczącymi pisma gotyckiego stosowanego zarówno we wpisach łacińskich, jak i polskich. Analiza grafii, zwłaszcza jednego z pisarzy księgi, przyniosła odkrywcze obserwacje o wariantowości i dekompozycji liter w ligaturach. Jedną z tych obserwacji dotyczy standardowej abrewiacji w powtarzalnych formułach łacińskich i znacznie ograniczonej w zapiskach polskich. Prowadząc analizę staropolskiej grafii Habilitantka zwraca uwagę na dwie istotne kwestie metodologiczne, tj. rolę czynnika semantycznego w identyfikacji wariantywnych zapisów i na relację oscylacji graficznych do zapisów identyfikujących cechę fonetyczną, zwłaszcza regionalną. Dociekliwość analityczna Autorki w tej partii opracowania pozwoliła jej sformułować uprawnioną konstatację, że nastawienie badacza na poszukiwanie normalizacji graficznej manuskryptu staropolskiego redukuje jego autentyczność, który wyraża się w różnorodności i niejednoznaczności.

Z obserwacji Autorki książki wynika, że w poznańskiej księdze ziemskiej, zwłaszcza w komponentach proceduralnych, dominują wpisy łacińskie. W polskich rotach przysięg łacina

jest rzadkością. Zatem zagadnienie dwujęzyczności tej księgi stało się ważną częścią opracowania. Autorka ustaliła kategorie leksemów polskich w tekście łacińskim, zwłaszcza terminologicznych, mechanizmy włączania w ten tekst polskich wyrazów tekstowych, wskazała inicjującą rolę formuł łacińskich, wprowadzających przysięgi składane przez uczestników postępowania sądowego i gramatyczną spójność wyrażeń łacińskich z polskim tekstem roty. Relacje tekstowe między wpisami łacińskimi i polskimi w księdze wymagają jeszcze dalszych badań nastawionych na określenie struktury wypowiedzi bilingwalnych, co potwierdza także refleksja Autorki.

Obfitość nazw osobowych i miejscowych w tekście poznańskiej księgi ziemskiej, motywowana jej urzędowym, dokumentacyjnym charakterem, skierowała Autorkę książki ku problematyce onomastycznej, która jest tematem ostatniego rozdziału opracowania. W tym rozdziale pracy została zaprezentowana różnorodność mian ludzi i miejsc zapisanych w księdze, procedury nazwotwórcze oraz kontekst historyczny, umożliwiające identyfikację nosicieli antroponimów. Taka konfrontacja udokumentowanej chronologicznie i terytorialnie antroponimii z wiedzą historyczną jest konstruktywnym ujęciem naukowym, wynikającym z przyjętych założeń badawczych. Rozważania onomastyczne dotyczące łacińskich i polskich wersji antroponimów oraz toponimów dowodzą, że czynny polsko-łaciński kontakt językowy wywoływał interferencje językowe.

Monografia o najstarszej poznańskiej księdze ziemskiej autorstwa dr Marii Trawińskiej jest przede wszystkim wartościowym opracowaniem historycznojęzykowym, w którym tezy lingwistyczne są spójne z rezultatami badań mediewistów reprezentujących inne dyscypliny naukowe. Zrealizowany już etap badawczy w pełni uprawnia Autorkę do nowej edycji średniowiecznego manuskryptu poznańskiego wraz z indeksami.

Artykuły włączone do osiągnięcia naukowego przedstawiają rezultaty badań historycznojęzykowych prowadzonych przez Habilitantkę przed opublikowaniem książki o rękopisie najstarszej poznańskiej księgi ziemskiej. Artykuły te, opublikowane w latach 2009-2013, stanowią etap przygotowawczy do napisania tejże książki, bo wątki w nich zarysowane znajdują rozwinięcie materiałowe i problemowe w monografii.

Podstawą materiałową artykułów są zapisy w poznańskiej księdze ziemskiej, które stały się źródłem do badań staropolskiej grafii, fonetyki, nazw własnych i zróżnicowania dialektalnego dawnej polszczyzny.

W artykule pt. *Cechy dialektalne wielkopolskich rot sądowych w świetle badań nad rękopisem poznańskiej księgi ziemskiej (2009)*, umieszczonym na drugiej pozycji wśród publikacji wchodzących w skład osiągnięcia naukowego, dominuje problematyka historycznodialektałna skoncentrowana wokół staropolskiej grafii i fonetyki. Autorka artykułu dowiodła na podstawie badań wariantywnych notacji literowych głosek w manuskrypcie poznańskim z XIV wieku, że lokalizacja terytorialna zabytku językowego nie przesądza o jego określonym nacechowaniu dialektalnym, co wynika z transformacji tekstowych rot przysięg sądowych.

Kolejny artykuł pt. *Grafia najstarszej księgi ziemskiej poznańskiej (2010)* stanowi wprowadzenie do przyszłego opracowania pisowni najstarszej poznańskiej księgi ziemskiej z XIV wieku. Autorka przedstawiła w nim niektóre warianty graficzne stosowanych przez pisarzy sądowych liter i uzasadniła ich kompleksową analizę potrzebą rekonstrukcji gramatycznej i leksykalnej poszczególnych zapisów.

Graficzne aspekty funkcjonowania nazw własnych w staropolskim tekście rękopiśmiennym zostały omówione w artykule zatytułowanym *Grafia nazw własnych w XIV-wiecznej poznańskiej księdze ziemskiej (2010)*. Autorka ustaliła, że w poznańskiej księdze ziemskiej system jednoimienny współistniał z systemem dwuimiennym. Kształtujący się wówczas system onimiczny nie miał ujednoczonej grafii i nawet pojedynczy nosiciel określonego miana był w księdze wpisywany rozmaicie. W tej sytuacji transliterowane przez badacza toponimy i antroponimy wyrażają jego nastawienie interpretacyjne, które może korygować wiedza historyczna.

W artykule *Jeszcze raz o szestroku. Z badań nad rękopisem rot sądowych (2010)* punktem wyjścia jest wariantywność graficzna w rotach z poznańskiej księgi ziemskiej z XIV wieku. Jednakże warianty literowe nie są autonomicznym przedmiotem analizy, ponieważ Autorka artykułu dowiodła, że transliteracja tych wariantów, która jest w istocie interpretacją filologa, jest zależna od uwarunkowań historycznych i semantyki transliterowanego zapisu. Artykuł ten, uwzględniający ustalenia paleografów, a zwłaszcza koncepcję metodologiczną Bogusława Dunaja, przekonuje o konieczności interdyscyplinarnych ujęć w analizie rękopisów średniowiecznych.

W serii artykułów o grafii tekstu staropolskiego znajduje się publikacja pt. *Wielofunkcyjność c-ch-cz w XIV-wiecznej poznańskiej księdze ziemskiej (2010)*. Szczegółowa analiza porównawcza wymienionych znaków graficznych, uwzględniająca konteksty zapisów

z różnych rot sądowych i ustalenia mediewistów, umożliwia – zdaniem Autorki opracowania – identyfikację wielu średniowiecznych wyrazów tekstowych. Na tej podstawie Autorka artykułu przedstawia własne, analitycznie uzasadnione lekcje słów z XIV-wiecznych rot sądowych.

Artykuł pt. *Jak identyfikowano ludzi w średniowiecznych księgach sądowych* (2012) jest kontynuacją rozważań o grafii poznańskiej księgi ziemskiej z XIV wieku, ale jego centralnym zagadnieniem jest ustalenie relacji między staropolskim zapisem a nazwą własną. Autorka wobec różnorodności graficznej antroponimów zastosowała ujęcie identyfikujące nosiciela miana, wskazując zarazem na jego wariantywne notacje. Takie postępowanie badawcze pozwoliło zrekonstruować zarazem sposoby nominacji ludzi z różnych grup społecznych.

W artykule zatytułowanym *Transliteracja znaków n, u, v w wydaniach wielkopolskich rot sądowych* (2012) Habilitantka przeprowadziła weryfikację grafii wydań poznańskiej księgi ziemskiej z XIV wieku autorstwa Leksztyckiego, Kowalewicz i Kuraszkiwicz. Krytyczna lekcja tego zabytku doprowadziła Ją do wniosku o arbitralnym ujednoczeniu zwłaszcza zapisów minuskulnych i majuskulnych przez wydawców księgi, wynikającym w pewnym stopniu z postawy normalizującej.

W świetle takich wniosków zastanawia następstwo chronologiczne badań prowadzonych przez Autorkę, która najpierw opublikowała książkę o fonetyce wielkopolskich rot sądowych na podstawie właśnie transliteracji w edycji Kowalewicz i Kuraszkiwicz, a dopiero potem zajęła się gruntowaną analizą grafii poznańskiej księgi ziemskiej.

Konfrontacja zapisów wielkimi i małymi literami antroponimów oraz toponimów z zapisami nazw pospolitych w poznańskiej księdze ziemskiej z XIV wieku pozwoliła Autorce sformułować wniosek o wielorakich czynnikach determinujących wariantywność graficzną i ustalanie się zwyczajów pisownianych we wspomnianej księdze. Zagadnienie to stało się przedmiotem rozważań w artykule zatytułowanym *Z badań nad rękopisem wielkopolskiej księgi ziemskiej* (2012).

Weryfikacja poglądów dotyczących utożsamiania fonetycznego *rz* i *ż* w rotach sądowych stała się przedmiotem artykułu pt. *Między grafia a fonetyką – rz i ż w wielkopolskich rotach sądowych* (2013). Autorka odnalazła w rotach nowe argumenty graficzne ograniczające poświadczenia zbieżności głosek *rz* i *ż*.

Publikacje dr Marii Trawińskiej, które składają się na osiągnięcie naukowe, a jest to książka i dziewięć opublikowanych artykułów, są istotne dla językoznawstwa historycznego zarówno pod względem poznawczym, jak i metodologicznym. Habilitantka wprowadziła do lingwistyki historycznej nową wiedzę o poznańskiej księdze ziemskiej z XIV wieku, konsekwentnie stosując postępowanie badawcze, które skonstruowała na użytek własnych analiz.

Przedstawione do postępowania habilitacyjnego opracowania autorstwa dr Marii Trawińskiej są wartościowym i oryginalnym osiągnięciem naukowym.

Pozostałe opracowania naukowe dr Marii Trawińskiej, zestawione poza osiągnięciem naukowym, to monografie i artykuły.

W monografii pt. *Fonetyka wielkopolskich rot sądowych* (2005) dr Maria Trawińska przedstawiła niezwykle złożone relacje między pisownią rot sądowych a fonetyką staropolską. W swoich konstatacjach popartych ujęciami kwantytatywnymi dowiodła, że wariantywność graficzna w rotach nie potwierdza regionalności fonetycznej traktowanej argumentacyjnie w dyskusji o pochodzeniu języka literackiego. Autorka monografii sformułowała też istotną obserwację dotyczącą ujednoczeń transliteracyjnych w wydawnictwach źródłowych, które redukują wariantywność graficzną, i w następstwie tych obserwacji przedłożyła postulat takiego wydawania dokumentów staropolskich, które uwzględni różne realizacje graficzne zapisów staropolskich.

W opracowaniu pt. *Indeks do wielkopolskich rot sądowych* (2009) dr Maria Trawińska zrealizowała zamiar Władysława Kuraszkiewicza i Henryka Kowalewicza, którzy opracowali i wydali rotę wielkopolskie. Publikacja ta wraz z płytą CD stanowi źródło do kompleksowych analiz polszczyzny średniowiecznej.

Wraz z Zenonem Sobierajskim dr Maria Trawińska opracowała *Słownik gwarowy tzw. Słowińców kaszubskich*, którego część została opublikowana w 1997 roku.

W dorobku naukowym Habilitantki są jeszcze dwa artykuły złożone do druku w tomach pokonferencyjnych.

Dr Maria Trawińska kontynuując swoje badania naukowe **przygotowuje do publikacji *Indeks nazw własnych do wielkopolskich rot sądowych z XIV i XV wieku*** oraz fototypiczną wersję *Poznańskiej księgi ziemskiej z lat 1386-1400*.

Wyniki prowadzonych badań naukowych dr Maria Trawińska przedstawiała zarówno na międzynarodowych, jak i ogólnopolskich **konferencjach naukowych**. Wygłaszała również

referaty na zebraniach i seminariach naukowych, a także była **współorganizatorem** konferencji historycznojęzykowych. Rezultatem wystąpień konferencyjnych Habilitantki są publikacje w tomach pokonferencyjnych i w renomowanych periodykach.

Dr Maria Trawińska **jako dydaktyk** przekazuje swoją wiedzę językoznawczą i paleograficzną studentom i doktorantom, a także popularyzuje ją w środowiskach zainteresowanych przeszłością języka polskiego w regionie wielkopolskim.

Udział Habilitantki w badaniach naukowych realizujących **granty** świadczy o Jej przygotowaniu do prac zespołowych, które są koordynowane przez instytucje naukowe.

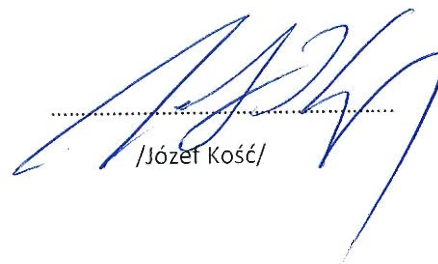
W kształtowaniu metod badawczych stosowanych przez Habilitantkę w analizach materiałowych znaczącą rolę miały **pobyty i stypendia** we włoskich i niemieckich środowiskach akademickich.

Przedstawiony przez dr Marię Trawińską do postępowania habilitacyjnego dorobek naukowy, dydaktyczny i organizacyjny zasługuje na wysoką ocenę. Habilitantka jest Autorką oryginalnych prac naukowych opartych na klarownie sformułowanych założeniach metodologicznych. W zestawie prac stanowiących osiągnięcie naukowe wyróżnia się publikacja książkowa, która syntetyzuje wiedzę o najstarszych, średniowiecznych dziejach języka polskiego w Wielkopolsce i sposobach jego zapisu przez sekretarzy sądowych. Językoznawstwo diachroniczne, które reprezentuje książka i artykuły dr Marii Trawińskiej, ma rozległe horyzonty naukowe, sięgające paleografii, historii i bibliologii, co sprzyja результатам badań filologicznych.

Poddane ocenie publikacje i różnorodna działalność naukowa świadczą o istotnej aktywności naukowej Habilitantki.

Konkluzja i wniosek: Na podstawie przedstawionej pozytywnej oceny osiągnięcia naukowego i istotnej aktywności naukowej Habilitantki przedkładam Komisji Habilitacyjnej, a za jej pośrednictwem Radzie Naukowej Instytutu Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, wniosek o nadanie dr Marii Trawińskiej stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie językoznawstwo.

Lublin, 5 listopada 2014 r.

/Józef Kość/